

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา” โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒) เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา ๓) เพื่อนำเสนอปัญหา อุปสรรค และ ข้อเสนอแนะในการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) และใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท (Content Analysis Technique) มีรายละเอียด ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ อภิปรายผลการวิจัย

๕.๑.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา ได้ผลการวิจัย ดังนี้

๕.๑.๑ แนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

แนวคิด และทฤษฎีพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีอยู่กว้างขวางและหลากหลายครอบคลุมและเกี่ยวพันกับกระบวนการพัฒนาหลายสาขา แม้กระนั้นก็ดี แต่ละแนวคิดและทฤษฎีที่ได้พระราชทานไว้นั้น ได้ก่อคุณูปการอันยิ่งใหญ่แก่ การสงเคราะห์ช่วยเหลือ และยกระดับคุณภาพชีวิตของพสกนิกรเป็นอนเอนอนันต์ มาโดยตลอดระยะเวลา ๕๐ ปี ที่ทรงครองสิริราชสมบัติ

แนวคิดและทฤษฎีที่ทรงคิดค้นขึ้นเอง ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถที่ล้ำลึกนั้น ไม่จำกัดลงเฉพาะเรื่องของการเกษตรกรรม เช่น น้ำ ดิน อากาศ และการเพาะปลูกเท่านั้น หากแต่ยังมีเรื่องของการบริหารจัดการ เรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนด้านการพัฒนาสังคม และการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนอีกด้วย การสงเคราะห์ช่วยเหลือพสกนิกร

โดยเฉพาะผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดารนั้น ได้เสริมสร้างความมั่นคงทั้งในด้านเศรษฐกิจ และสังคมแก่ประเทศชาติเป็นส่วนรวม เป็นการแบ่งเบาภาระ อดช่องว่าง และเสริมงานด้านการพัฒนาประเทศของรัฐบาลอย่างประสานสอดคล้องกัน

กล่าวสำหรับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยทั่วไปแล้ว บ่อยครั้งที่เห็นได้ชัดว่าในแต่ละโครงการนั้นได้ผสมผสานวัตถุประสงค์หลากหลายเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือ นอกจากเรื่องทางเศรษฐกิจและการยกระดับรายได้ของพสกนิกรแล้ว ยังปรากฏเรื่องของการพัฒนาสังคม การสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้กับชุมชน การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในแง่ขององค์กรรวม ตลอดจนเรื่องของสังคมจิตวิทยา วิถีชีวิตไทย และวัฒนธรรมอีกด้วย ในพื้นที่พัฒนาบริเวณวัดมงคลชัยพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรีนั้น นอกไปจากการนำทฤษฎีใหม่ตามที่ได้กล่าวไว้เบื้องต้นไปศึกษา ทดลองเพื่อเป็นต้นแบบแล้วยังผนวกรวมถึงเรื่องการนำวิถีชีวิตไทยที่ดีงามในอดีตรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ด้วย โดยได้พระราชทานพระราชดำริให้จัดสร้างศาลาอเนกประสงค์เพื่อให้พระสงฆ์ ชาวบ้าน และส่วนราชการได้พบปะแลกเปลี่ยนความรู้และแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านการทำมาหากินและปัญหาในชีวิตอื่นๆ ในลักษณะของสามประมาณ หรือ บ-ว-ร บ้าน วัดและราชการ อีกด้วย ซึ่งวิถีชีวิตไทยในลักษณะนี้น่าจะคงและรักษาไว้ให้ดำรงอยู่ต่อไปในสังคมไทย แนวความคิดเหล่านี้จะได้สะท้อนให้เห็นพระวิสัยทัศน์และพระสติปัญญาที่ลึกซึ้งกว้างไกลยิ่งนัก

๕.๑.๒ กระบวนการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา

การพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนานั้น เป็นการสนองงานด้านการพัฒนาสังคมตามโครงการพระราชดำริ โดยเฉพาะโครงการทฤษฎีใหม่ และโครงการพัฒนาอื่น ๆ เพื่อช่วยเหลือประชาชนในด้านเศรษฐกิจ และสังคมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้ โครงการ "ทฤษฎีใหม่" เป็นแนวทางพัฒนาภาคเกษตรอย่างเป็นขั้นตอนเป็นตัวอย่างการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ซึ่งทฤษฎีใหม่เป็นแนวทางหรือหลักการในการบริหารจัดการที่ดินและน้ำ เพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด ด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง

กระบวนการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำริให้จัดตั้งมูลนิธิชัยพัฒนาขึ้นเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยเฉพาะโครงการทฤษฎีใหม่ และโครงการพัฒนาอื่น ๆ เพื่อช่วยเหลือประชาชนในด้านเศรษฐกิจ และสังคมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้ เพื่อสนับสนุนการช่วยเหลือประชาชนในรูปของการดำเนินการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในกรณีที่การดำเนินงานนั้น ๆ ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว หรือดำเนินงานในลักษณะอื่นใด

ที่จะทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง รวดเร็วและไม่ตกอยู่ภายใต้ข้อจำกัดในเรื่องเงินของเวลา เป้าหมายที่สำคัญคือ เพื่อส่งเสริมช่วยเหลือประชาชนให้มีความร่มเย็นเป็นสุข และอยู่ดีกินดี อันจะนำไปสู่ความมั่นคงของประเทศ คือ ชัยชนะแห่งการพัฒนา

วิธีการดังตัวอย่างข้างต้นอาจนับได้ว่าเป็นวิวัฒนาการใหม่ ของแนวทางการพัฒนาประเทศที่มีมูลนิธิชัยพัฒนา ในฐานะเป็นนิติบุคคลสาธารณประโยชน์ที่จะเข้ามาประสานงานร่วมมือสนับสนุน โครงการพัฒนาของรัฐอย่างสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้โครงการที่มีปัญหานั้นๆสามารถดำเนินงานไปได้ โดยก่อประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชน และประเทศชาติ อย่างเต็มที่

๕.๑.๓ ปัญหา อุปสรรค ในการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

จากการวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรค ในการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริจากการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้าในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่แล้วพบว่า ปัญหาส่วนใหญ่เกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และหลักทฤษฎีใหม่เท่าที่ควร ส่งผลให้ การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้าในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ไม่ถูกต้องตามหลักการ และวิธีการเท่าที่ควร ปัญหาต่อมาก็คือ ในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่นั้น มักจะประสบกับปัญหาทางธรรมชาติ เช่น ภัยแล้ง อุทกภัย ปัญหาด้านวัชพืช และ ศัตรูพืช นอกจากนี้ ยังพบว่าเกษตรกรที่ทำตามโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ประสบกับปัญหาด้านแรงงานที่จะมาสืบทอดในการทำเกษตรกรรมต่อจากรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เพราะลูกหลานที่เข้าไปเรียน หรือไปทำงานในตัวเมืองไม่อยากจะกลับไปทำงานด้านเกษตรกรรมอีก จึงทำให้เกิดปัญหาด้านแรงงานอีก

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาการพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา ทราบว่าการพัฒนาสังคมเพื่อก้าวไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุข ตามแนวพระราชดำรินั้น สอดคล้องกับหลักแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งให้ความสำคัญกับประชาชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาในทุกขั้นตอนของการพัฒนา และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชน (Public Participation) โดยเชื่อว่า ประชาชนคือกุญแจสำคัญที่ตัดสินใจ ควบคุม และผลักดันให้ผลของการพัฒนาประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว^{๑๑๙} เพราะว่าการพัฒนาด้านต่างๆ จำเป็นต้องคำนึงถึงประชาชนเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทั้งหมด ตรงกับที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมีพระดำรัส

^{๑๑๙} พัชรินทร์ สิริสุนทร เอกสารคำสอน รายวิชา ๘๓๐๓๒๑ การวางแผนและการจัดทำโครงการเพื่อการพัฒนาสังคม. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร, (๒๕๕๒), อ้างใน ดร.พีรธร บุญยรัตพันธุ์และคณะ, "การศึกษาเพื่อพัฒนานโยบายและกลไกการส่งเสริมความเสมอภาคและความเป็นธรรมในสังคม" รายงานฉบับสมบูรณ์ชุดโครงการวิจัย, (สถาบันเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน:มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒.

แก่พสกนิกรชาวไทยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ มีใจความว่า “...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยเสริมความเจริญ และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป...” และนับจากนั้นเป็นต้นมา พระองค์ได้ทรงเน้นย้ำถึงแนวทางการพัฒนาหลักแนวคิดพึ่งตนเองเพื่อให้เกิดความพอมี พอกิน พอใช้ของ คนส่วนใหญ่ โดยใช้หลักความพอประมาณ การคำนึงถึงความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ตลอดจนทรงเตือนสติพวงชนชาวไทยไม่ให้ประมาท มีความตระหนักถึงการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ที่ถูกต้องตามหลักวิชา และการมีคุณธรรมเป็นกรอบในการปฏิบัติและการดำรงชีวิต^{๑๒๐}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริ เรื่องเศรษฐกิจพอเพียง และ กระบวนวิธีในการดำเนินงานในกรอบของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงประการหนึ่งก็คือ “ทฤษฎีใหม่” อันเป็นทฤษฎีของการใช้ประโยชน์จากที่ดินทำกินขนาดเล็กเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด เพียงพอกับการดำรงชีวิตของเกษตรกร และ ทฤษฎีใหม่ นั้นมิใช่เป็นเพียงทฤษฎีของการพลิกฟื้นพัฒนาที่ดินทำกินของเกษตรกรเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึง ปรัชญาในด้านการดำเนินชีวิตอันเป็นวิถีชีวิตที่เหมาะสมและพึงปรารถนาของคนไทย ซึ่งสอดคล้องกับวิถีแห่งพุทธะ ซึ่งสามารถจะสร้างสรรค์คุณภาพแห่งชีวิตที่ดีมีความพอเพียง และมีจิตใจอันสงบสุขมีภูมิคุ้มกัน เพื่อที่จะมีชีวิตและดำรงชีวิตอย่างผู้ที่มีปัญญา ในสังคมและชุมชนที่เข้มแข็งของตนต่อไป ซึ่งสอดคล้องอย่างยิ่ง กับแนวทางทางพุทธธรรมที่ว่า เป้าหมายของการพัฒนาชีวิตก็เพื่อการพัฒนาสังคมที่ดีงาม และสังคมที่ดีงามจักเสริมสร้างสมรรถนะของบุคคลในการเข้าถึงความผาสุกและดีงามในระดับที่สูงขึ้นไปด้วย^{๑๒๑}

กระบวนการพัฒนาสังคมของมูลนิธิชัยพัฒนาโดยใช้หลักทฤษฎีใหม่ คือกระบวนการพัฒนาเกษตรกรให้มีความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกัน เพื่อให้สามารถจัดการทรัพยากรในการดำรงชีวิตได้ตามลำดับการพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันในชุมชน และพึ่งพาเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่วิถีและเป้าหมายของความพอประมาณ ความสมดุลและความยั่งยืนของการใช้ทรัพยากร ที่พอเพียงแก่การดำรงชีวิตอยู่อย่างมีสุขภาพกาย สุขภาพจิตดีและมีความพึงพอใจในชีวิต ตรงกับงานวิจัยของ **ยุทธพงศ์ สมร** ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านร่องกาศใต้

^{๑๒๐} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, **เรียนรู้หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๒๙.

^{๑๒๑} พระไพศาล วิสาโล , **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๒.

ตำบลร่องกาศ อำเภอสองเม่น จังหวัดแพร่”^{๑๒๒} ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนบ้านร่องกาศได้ เป็นชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า ๒๐๐ ปี มีพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเหมาะแก่การเกษตร มีอาชีพส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นระบบเครือญาติโดยสืบทอดวัฒนธรรมภูมิปัญญาสู่ลูกหลานในการแปรรูปผลิตผลการเกษตร มีระบบการปกครองกันภายในชุมชนให้สิทธิเท่าเทียมกันตามระบอบประชาธิปไตย มีความเคารพในสถาบันพระมหากษัตริย์จากเหตุการณ์น้ำท่วมในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ทำให้พื้นที่การเกษตรได้รับความเสียหาย ได้รับความเดือดร้อนในชุมชน แต่มีสิ่งหนึ่งที่ชุมชนยึดถือเป็นที่พึ่งทางจิตใจ คือ การน้อมเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเป็นหลัก ในการดำเนินในชีวิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่แน่นแฟ้นขึ้น มีการสร้างความสามัคคีในชุมชน ก่อให้เกิดเป็นภาคประชาสังคมสามารถพึ่งพาตนเอง และตัดสินใจในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจที่มั่นคงไปพร้อมกับสังคมยั่งยืน

แต่การพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริจากการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้าในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ยังไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร เนื่องจากผลจากการพัฒนาประเทศในอดีต ซึ่งยึดถือแนวทางของการเร่งรัดพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) แต่เพียงประการเดียวเป็นการกระตุ้นให้เกิดสังคมวัตถุนิยมและบริโภคนิยม นอกจากจะไม่สามารถสร้างความเจริญที่ยั่งยืนได้แล้วยังอาจทำให้ประเทศชาติล่มสลาย จากการกระตุ้นให้เกิดกิเลสและความโลภจากการแสพย์โภคทรัพย์อย่างไม่มีข้อจำกัดและไม่มีขอบเขตอีกด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้เป็นพื้นฐานของการพัฒนาทุกระดับ ตั้งแต่การดำรงชีวิตของบุคคล ครอบครัว ชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน สร้างกระบวนการทัศน์และค่านิยมร่วมในระดับชาติ มุ่งให้คนไทยเดินทางสายกลางตามหลักพระพุทธศาสนา สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีภูมิคุ้มกัน และมีอิสรภาพจากกระแสโลกาภิวัตน์ วัตถุนิยม และบริโภคนิยมจากภายนอก และสร้างรากฐานความมั่นคง แข็งแรง ในชุมชน ตามหลักพุทธธรรมและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงโดยไม่เร่งรัดพัฒนากิจกรรมที่เน้นผลได้ทางวัตถุ อันเป็นการส่งเสริมความโลภ ความเห็นแก่ตัวและทำลายทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศของส่วนรวมในชุมชน รื้อฟื้นระบบ บ-ว-ร โดยให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาให้มากขึ้นในฐานะเป็นฐานหลักแห่งวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยมานาน นับเป็นพันปี ให้วัดและพระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการสั่งสอนอบรม ชี้นำ และมีสิทธิร่วมในการตัดสินใจในกิจการทุกประการ อันมีผลกระทบต่อคนในชุมชนและสังคมนั้น ๆ^{๑๒๓}

^{๑๒๒} ยุทธพงศ์ สมร, “การพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านร่องกาศ ตำบลร่องกาศ อำเภอสองเม่น จังหวัดแพร่”, การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑).

^{๑๒๓} มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ดังนี้

๑. ภาครัฐ ควรส่งเสริม สนับสนุนให้ประชาชนให้เข้าถึงแหล่งเรียนรู้ หรือให้บริการด้านวิชาการ แก่ประชาชนในชุมชนให้มากขึ้น เพื่อให้เกิดการทำงานร่วมกันของชุมชน เป็นการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบบูรณาการยิ่งขึ้น

๒. ภาครัฐควรส่งเสริม และสนับสนุนการใช้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์หรือการผลิตน้ำหมักชีวภาพ รวมถึงการสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยมาประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสมในท้องถิ่นด้วย

๓. ภาครัฐ ควรปลูกฝังให้ประชาชนรู้จักประกอบอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัว และให้รู้จักมีการวางแผนรายรับ-รายจ่ายไว้ล่วงหน้าตลอดเวลา

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ ดังนี้

๑. ประชาชนควรมีเครื่องมือที่ใช้ในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพเหมาะสม คุ่มค่าเพียงพอตามความต้องการ และใช้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

๒. ประชาชนควรศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้เข้าใจและน้อมนำมาปฏิบัติในการประกอบอาชีพ เพื่อให้ดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียง มั่นคง และยั่งยืน

๓. ประชาชนควรมีแหล่งน้ำใช้ในครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้สามารถนำไปใช้ได้อย่างเพียงพอตลอดปี

๔. ประชาชน เมื่อมีปัญหา ควรแก้ไขปัญหานั้นด้วยสติปัญญาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะแนวทางการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสังคมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริของมูลนิธิชัยพัฒนา” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะแนวทางให้ผู้สนใจได้นำไปศึกษาวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๑. ควรศึกษาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ

๒. ควรศึกษาเปรียบเทียบการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนาสังคม

๓. ควรศึกษารูปแบบการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคม